

Діяльність А. Мельника та ОУН(м) в роки Другої світової війни

*Роботу виконано на кафедрі нової та новітньої
історії України ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті висвітлено процес розколу ОУН, наведено коротку біографію А. Мельника, розглянуто основні напрями діяльності ОУН(м) у роки Другої світової війни.

Ключові слова: ОУН, Провід українських націоналістів, Крайовий провід, УПА.

Ленартович О. Ю. Деятельность А. Мельника и ОУН(м) в годы Второй мировой войны. В статье анализируется процесс раскола ОУН, подается короткая биография А. Мельника, рассматриваются основные направления деятельности ОУН(м) в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: ОУН, Провод украинских националистов, Краевой провід, УПА.

Lenartovych O. Yu. Activity A. Melnyk and OUN(m) In the Years of Second World War.

The process of dissidence of OUN lights up in the article, short biography is pointed A. Melnyk, basic directions of activity of OUN(m) are examined in the years of Second world war.

Key words: OUN, Wire of the Ukrainian nationalists, Regional wire, UPA.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблемні питання, пов'язані із діяльністю А. Мельника та підпорядкованої йому ОУН, є малодослідженими. Суперечливі теорії висуваються істориками стосовно причин розколу в організації, ролі та місця мельниківців у визвольному русі в роки Другої світової війни. Діаметрально протилежний погляд науковців, зазвичай, є наслідком особистих вподобань, незначної й розпорошеної джерельної бази.

Запропонована наукова розвідка є короткою довідкою, яка дає загальне уявлення про постать А. Мельника та діяльність підпорядкованої йому ОУН. Її актуальність визначається потребою вивчення проблеми студентами-істориками та необхідністю вшанування пам'яті борців за волю України яка передбачає будівництво пам'ятників на території Волинської області, зокрема А. Мельнику в м. Ковелі.

Аналіз публікацій із досліджуваної проблеми. Історіографія, яка безпосередньо стосується запропонованої проблеми, має суперечливий характер. В. Косик у власних розвідках заперечує факт розколу ОУН, стверджує, що від початку свого існування організація не була єдиним цілим. Натомість, П. Мірчук наголошує на протилежному, звинувачуючи А. Мельника в узурпації влади й ігноруванні думки представників крайового проводу стосовно тактики та стратегії боротьби. Окремі аспекти діяльності ОУН(м) досліджували І. Патриляк, Г. Стародубець, М. Головка й ін. Їхні розвідки присвячені аналізу політичної доктрини організації, причин розколу в ОУН, діяльності сформованих ними політичних інституцій у період окупації. Здебільшого йшлося про висвітлення окремих фактів, які не відтворюють специфіку діяльності ОУН(м).

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є об'єктивне висвітлення питань, пов'язаних із діяльністю А. Мельника та підпорядкованої йому ОУН у роки Другої світової війни.

© Ленартович О. Ю., 2011

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. Мельник Андрій Атанасович (1890–1964) – діяч українського національно-визвольного руху. Народився 12 грудня 1890 р. у с. Воля Якубова Дрогобицького повіту на Львівщині. У 1914–1916 рр. – командир сотні Українських січових стрільців (УСС) у складі австрійської армії. Потрапив до російського полону,

Історичні студії

звідки в 1917 р. здійснив утечу. У роки української революції – організатор Січових стрільців, начальник штабу Осадного корпусу, начальник штабу Дійової армії УНР (1919 р.). У 1922 р. повернувся на Галичину. Соратник Є. Коновальця, один із засновників Української військової організації (УВО). У 1924–1928 рр. – політичний в'язень польських тюрем (засуджений як активний учасник УВО – крайовий комендант УВО). У 1929 р. відмовився від пропозиції Є. Коновальця очолити крайову езекутиву ОУН, натомість організував молодіжну організацію “Орли” (клерикально-патріотичного спрямування). Офіційно працював інспектором лісів і дібров Греко-католицької митрополії А. Шептицького. У 1932–1938 рр. – член правління видавничої спілки “Діло”. У 1933–1938 рр. – голова Головної ради католицької асоціації української молоді, член товариства українських комбатантів “Молода громада”.

Перебуваючи в родинних зв'язках із Є. Коновальцем (дружина А. Мельника була рідною сестрою дружини Є. Коновальця), у 1938 р. виїжджав на похорон провідника ОУН до Роттердаму, але невдовзі повернувся до Польщі. Коли постало питання про правонаступника загиблого провідника Проводу українських націоналістів у серпні 1938 р. Я. Барановський (референт зв'язку із західноукраїнськими землями) повідомив провід про заповіт Є. Коновальця, у якому названо ім'я А. Мельника (існування цього документа ставиться під сумнів як членами ОУН так і сучасними науковцями). Це не підтвержене документально призначення викликало опір і протест представників крайової езекутиви. Вони бачили на посаді голови проводу ОУН більш активного лідера – С. Бандеру (призначення останнього було неможливе, адже він перебував в ув'язненні, відбуваючи довічний термін за участь у вбивстві польського прем'єр-міністра Б. Перацького). Мотивуючи власну незгоду, представники крайової езекутиви наголошували, що А. Мельник ніколи не брав участі в роботі ОУН, вимагали ознайомлення членів організації із заповітом Є. Коновальця або провести Надзвичайний великий збір ОУН й обрати нового лідера, як того вимагав статут організації. Ці вимоги проігноровано та 11 жовтня 1938 р. полковника А. Мельника призначено представниками Центрального проводу ОУН головою Проводу українських націоналістів (ПУН).

Нелегитимність призначення А. Мельника загострила внутрішньопартійні стосунки й призвела до поширення внутрішнього протистояння між ПУНОм і крайовою езекутивою. Напередодні війни, 27 серпня 1939 р., з ініціативи ПУНу проведено II Надзвичайний великий збір ОУН в Римі (за участі лише 20 делегатів), на якому А. Мельник був офіційно проголошений провідником організації. Внесені зміни до статуту ОУН надавали А. Мельнику необмежену владу, перетворювали ПУН у дорадчий орган провідника, запроваджували Революційний трибунал, який мав право виносити смертні вироки членам організації.

Спроби А. Мельника сконцентрувати повноту влади у своїх руках утілилися в рішеннях II Великого збору. Оголосивши себе “вождем нації”, він на власний розсуд керував організацією і не бажав іти на жодний компроміс у політичних та організаційних питаннях. Позиція та ініціативи крайового проводу ігнорувалися.

Події вересня 1939 р. не виправдали сподівань керівництва ОУН, пов'язаних із відродженням української державності. Вступ СРСР у війну поставив перед організацією цілком нові тактичні й стратегічні завдання. У складній ситуації опинилися військові формування, які почав створювати крайовий провід. Зі вступом на Берестейщину Червоної армії Поліське лозове козацтво (218 вояків) під командуванням В. Війтюка (“Погоня”) розпочало активні дії. 22 вересня 1939 р. їм удалося зайняти м. Дорогочин. Однак наступного дня після сутички з радянськими регулярними частинами вони змушені були залишити місто. Після цих подій В. Війтюк наказав частину зброї роздати місцевим оунівським активістам і вирушати на південь, зважаючи на безперспективність боротьби [9, 233–234; 8, 43].

Входження західноукраїнських земель до СРСР та УРСР, започатковані тут процеси радянізації докорінно змінили становище ОУН у краї. Радянська влада утверджувалася, як тоталітарний режим, вістря якого спрямовувалося проти визвольного руху. Значна частина активних членів змушена була виїхати на територію німецького рейху. Ті, хто залишився, наражалися на смертельну небезпеку в протистоянні з органами НКВС. Зменшення кількісного складу, розрив зв'язків між осередками організації унеможлилювали ефективну роботу націоналістичного підпілля. Крайовий провід був на

межі знищення. Відповідальність за таке становище низове членство поклало на А. Мельника. Зміна керівництва розглядалася як єдино можливий спосіб виходу із внутрішньопартійної кризи [10].

10 лютого 1940 р. у Кракові проведено конференцію за участю 30-ти прихильників С. Бандери та створено альтернативний ПУНу революційний провід ОУН під його керівництвом [1, 39]. Конфронтація набувала дедалі загрозливішого характеру. 7 квітня А. Мельник повідомив С. Бандеру, що за узурпацію влади він віддає його під головний революційний трибунал ОУН. У відповідь революційний провід заявив, що А. Мельник перестав бути головою Проводу українських націоналістів [12, арк. 37].

Рішучі дії крайовиків засвідчили, що вони відчували за собою підтримку найбільш активної, дійової та впливової частини організації й намагалися посісти власне місце в керівній ієрархії ОУН. Не слід розуміти це як спробу захоплення влади заради особистих амбіцій. До такої інтерпретації схилився Провід українських націоналістів. Реалії вказують на бажання революційного проводу змінити політичний курс ОУН, який викликав нерозуміння та незадоволення в більшості й обмежувався орієнтацією на виключність ролі Німеччини в справі відродження української державності. Заради збереження єдності визвольного руху С. Бандера був готовий піти на компроміс із А. Мельником. Результатом стало рішення про участь у роботі Окремої комісії для полагодження конфлікту.

Ініціатива її створення виходила від члена ПУН Р. Ярого. А. Мельник теж погодився із потребою внормувати відносини всередині ОУН. До складу цієї комісії увійшли Р. Ярій і О. Сенік-Грибівський – від ПУН та Габрусевиц, С. Ленкавський і Р. Шухевич – від революційного проводу. Компромісним рішенням могла стати угода про вихід із ПУНу А. Баранівського, О. Сеніка-Грибівського й Чучмана та зарахування до його складу членів революційного проводу. “Стара гвардія” ОУН, що вважала себе послідовниками Є. Коновальця, надміру чутливо сприйняла спроби влити “свіжу кров” у тіло організації. С. Бандера згадував, що А. Мельник “відкинув нашу вимогу, щоб плянування революційно-визвольної протибільшовицької боротьби не зв’язувати з Німеччиною, не узалежнювати її від німецьких воєнних плянів. Тимчій-Лопатинський і я обстоювали становище крайового активу, що боротьба ОУН в Україні мусить бути достосована передусім до внутрішньої ситуації в СРСР, а передусім в Україні, і що не маємо таких союзників, щоб здійснювати наші пляни з їхніми. Якби більшовики розпочали масове винищення чи вилучування національного активу на окупованих землях, щоб знищити головну базу організованого руху, тоді ОУН повинна розгорнути широку революційно-партизанську боротьбу, не дивлячись на міжнародне становище” [2, 11].

Різниця в стратегічних розрахунках між поміркованими мельниківцями та “революційними” молодими оунівськими діячами була очевидною. Боячись утратити низову сітку в Західній Україні в результаті репресій радянської влади після вересня 1939 р., мельниківці пропонували уникати збройних виступів і тимчасово перейти до легальних форм існування. З іншого боку, німецькі спецслужби (із якими контактував ПУН) забороняли чинити будь-які акції проти СРСР, аби не провокувати напруження в німецько-радянських відносинах.

Прихильники А. Мельника негативно поставилися до намагання С. Бандери розширити склад ПУН на вісім осіб, наголошуючи, що це не демократична партія та визнаючи виключне право вождя формувати персональний склад проводу [6, 130].

Надалі події набрали надзвичайного динамізму. У червні 1940 р. голова ПУНу відкинув пропозиції окремої комісії, вимагаючи, щоб С. Бандера визнав рішення II Великого збору ОУН і розпустив революційний провід. За свідченнями Я. Гайваса, тодішнього визначного провідника ОУН(м), вплинув на це рішення З. Книш, який переконав полковника А. Мельника в необхідності протидіяти об’єднавчим тенденціям. Він організував захоплення в Кракові центрального приміщення Революційного проводу з архівом та технікою. У таких умовах гострого протистояння почалась історія існування двох окремих ОУН, з окремим керівництвом, членами, політикою й тактикою [7, 11].

Таким чином, у період 1939–1941 рр. відбувся остаточний розкол ОУН. Створено Революційний провід під керівництвом С. Бандери. А. Мельник очолив помірковану частину організації. Розбіжності стосувалися головним чином стратегії боротьби. Бандерівська організація, хоча й передбачала можливість тактичної співпраці з Німеччиною, але опиралася на власні сили, визначивши для себе основним ворогом радянську владу. У подальшому вона ініціювала Акт відродження Української держави (30 червня 1941 р.), перейшла до збройної боротьби проти окупаційної влади, робила спроби

Історичні студії

модернізувати програмні положення організації, створити демократичне представництво – революційний парламент Українську головну визвольну раду та ін. Мельниківська організація залишилася на консервативних позиціях (ідеологія зразка 1920–1930-х рр., відмова від активної боротьби, сподівання на лояльність Німеччини в справі відродження української державності). Опора на Німеччину в справі відродження української державності яскраво простежувалася в меморандумі ОУН(м) від 14 квітня 1941 р., у якому мельниківці пропонували визначити її кордони в межах території між Дунаєм, Карпатами й Каспійським морем. Територіальні надбання обґрунтовувалися потребою створити економічно потужну країну, здатну забезпечити стабільність і безпеку на східних кордонах рейху. Фактично пропонувалася відмова від суверенності в економічній сфері навзаєм визнання політичної суверенності. Офіційної відповіді на власне звернення мельниківці не отримали.

Реалізація військової доктрини ОУН призвела до створення похідних груп, які повинні були проникнути на українські землі слідом за німецькою армією, очолити адміністративні органи влади на окупованих територіях і взяти Україну під власний контроль. Ці плани були спільними для обох організацій. Тому в контексті міжпартійного конфлікту постало питання, хто першим зможе реалізувати задум та очолити визвольний рух. У цих своєрідних змаганнях першість лишилася за бандерівською організацією. 30 червня 1941 р. група на чолі із Я. Стецьком проголосила у Львові Акт відродження Української держави, сформувала Тимчасове державне правління.

ОУН(м) категорично засудила дії бандерівців, вважаючи їх передчасними. Похідні групи мельниківців діяли під загальним керівництвом О. Сеника-Грибівського та М. Сціборського, а після їх убивства в Житомирі – О. Кандиби-Ольжича. Основним пунктом призначення цих підрозділів став Київ. Сюди прибуло близько 200 членів організації й 500 вояків Буковинського куреня під командуванням П. Войновського. Звідси невеликі групи мельниківців продовжили шлях до Харкова, на Слобожанщину, Донбас і Крим. До місць призначення дійшла лише третина особового складу загонів. Причиною стало жорстоке суперництво із бандерівцями, які використовували будь-які можливості для послаблення та знищення політичних опонентів [3, 38; 14, 24; 15, 44].

Прибувши у вересні 1941 р. до Києва, О. Ольжич сконцентрував зусилля на формуванні майбутнього українського парламенту – Ради загальнонаціонального характеру. За словами Л. Череватенка, “мельниківська концепція схилялася до того, щоб на місцях розбудувати Народні Ради, котрі через Ради повітові й обласні мали б вивершитися в Українську Національну Раду. Ймовірний склад Уккради було намічено ще у Львові: очолити її мав академік А. Кримський. У зв’язку із цим радянська резидентура активізувалася: А. Кримського, й більшість запланованих на членів майбутнього парламенту було заарештовано, а невдовзі й ліквідовано” [13, 396–397]. 5 жовтня в Києві відбулися перші збори Української національної ради, у декларації якої зазначалося: “Нав’язуючи до традицій визвольних змагань і державного будівництва під проводом сл. п. Симона Петлюри, покликано до життя Українську Національну Раду в Києві для продукування над життям українського народу” [11, 91]. Головою ради обрано ректора Київського політехнічного інституту, проф. М. Величковського, а до її складу увійшло близько 130 осіб різної політичної орієнтації (гетьманці, республіканці, оунівці, безпартійні), у тому числі генерал М. Омелянович-Павленко, професор К. Мацієвич, інженер О. Байдуник, письменники У. Самчук та О. Теліга, сестра Лесі Українки – І. Косач-Борисова. Як легальна інституція української громадськості Національна рада не могла продукувати антинімецькі заклики, однак намагалася всіма засобами відстоювати право українців на окремі прояви суспільної діяльності [4, 704].

Реакція німців була дещо запізнілою, але категоричною. УНК розпущено, оскільки він мав політичний характер і висловив підтримку самостійницьким деклараціям ОУН.

Започатковані 5 червня 1941 р. масові арешти членів ОУН(б) торкнулися й мельниківців. Це вплинуло на зменшення активності організації. Основна увага приділялася поширенню пропагандистської літератури, відродженню діяльності організацій “Просвіта”, контролю над театральними труппами та постановці патріотичних вистав. Справа творення власних бойових підрозділів фактично була призупинена. Активізація діяльності Т. Бульби-Боровця на Волині й створення ним Української повстанської армії зацікавили керівництво ОУН(м). О. Сенник-Грибівський і М. Сціборський погодилися на прохання отамана надіслати власні військові кадри для керівництва цими підрозділами. Існування таких домовленостей підтверджує О. Штуль-Жданович. Він згадує, що

на Полісся до отамана виїжджали поручики О. Домазар, П. Дяченко, Кедюлич, сотник Терлиця. У Львові готувалася друга група старшин. На нашу думку, кадрова підтримка з боку мельниківців була можливою з огляду на їхню слабку позицію у визвольному русі та відсутність власних збройних формувань. У разі співпраці з Поліською Січчю з'являлася можливість перехопити в ОУН(б) ініціативу в справі створення Української повстанської армії, а отже посісти перше місце в самостійницькому русі, підпорядкувавши собі загони Т. Боровця через контрольований командний склад. Перебуваючи в складі УПА мельниківці проводили пропагандистську роботу, схилиючи козаків на власний бік. Імовірно, що саме тому популярність ОУН(м) серед місцевого населення спостерігалася в роки війни.

Бандерівська організація розпочала формувати власні військові підрозділи лише в жовтні 1942 р. Започаткований навесні 1943 р. переговорний процес між бульбівцями, мельниківцями й бандерівцями призвів до певних домовленостей. Зокрема, прийнято загальну назву для всіх існуючих військових підрозділів українських націоналістів – УПА, передбачалося створити спільний штаб, боротьба мала носити антинімецький та антирадянський характер. Позиція бандерівського проводу передбачала силове об'єднання й підпорядкування ОУН(б) цих загонів тому переговорний процес було зірвано. Примусове об'єднання мельниківських і бульбівських підрозділів у єдиній УПА супроводжувалося збройним протистоянням і призвело до припинення діяльності Т. Бульби-Боровця та ОУН(м) на Волині восени 1943 р. [5, 20–23].

Тактична співпраця ОУН(м) з німецькими спецслужбами не врятувала членів організації від масових арештів і страт у роки війни. А. Мельник теж був ізольований німцями. У січні-жовтні 1944 р. він перебував у концтаборі Заксенгаузен.

17 жовтня 1944 р. А. Мельника звільнили. Тимчасово він працював в Українському національному комітеті (завданням останнього була підготовка військових формувань у складі вермахту для боротьби на німецько-радянському фронті). Інші лідери українського національно-визвольного руху відмовилися, не бажаючи дискредитувати себе співпрацею з фашистами напередодні їхньої поразки. Пізніше А. Мельник проживав на території Німеччини та в Люксембурзі. У 1947 р. на III Великому зборі ОУН обраний довічним головою Проводу українських націоналістів. У 1959 р. висунув ідею заснування Українського світового конгресу і Всесвітнього союзу українців. Помер у 1964 р. і похований у Люксембурзі.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, діяльність ОУН(м) в роки Другої світової війни носила хоча й суперечливий характер, але була спрямована на відродження Української самостійної соборної держави. Не вірячи в перспективу перемоги власними силами, мельниківці шукали потужного у військовому відношенні союзника, яким могла бути Німеччина. Доктрина природного союзництва, висунута А. Мельником призвела до тісної співпраці зі спецслужбами III рейху, позбавила організацію ініціативи, обмежила її діяльність участю у формальних політичних інституціях дозволених окупаційною владою, культурно-просвітницьких організаціях та пропагандистською роботою.

Джерела та література

1. Балеї П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. Причини і наслідки. / Петро Балеї. – Las Vegas, NV, USA, 1997. Перевидано – К. : [б. в.], 1996. – 373 с.
2. Бандера С. Перспективи Української революції / Степан Бандера. – 2-е репринтне вид. – Дрогобич : Вид. фірма “Відродження”, 1999. – 640 с.
3. Гайвас Я. Похідні групи ОУН / Ярослав Гайвас. – Мюнхен : [б. в.], 1958. – С. 38;
4. Головка М. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни 1939–1945 рр. / Микола Леонтійович Головка. – К. : “Олан”, 2004. – 704 с.
5. Державний архів Служби безпеки України, ф. 13, спр. 372, арк. 20–23.
6. Кентій А. Нариси історії організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1998. – 201 с.
7. Косик В. Розкол в ОУН у світлі документів / Володимир Косик. – К. : “Альтернативи”, 2002. – 112 с.
8. Кукурудза А. Упівські загони на Берестейщині та Пінщині / А. Кукурудза // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / гол. ред. Я. Ісаєвич. – Л. : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – С. 121–125.

Історичні студії

9. Пушу І. Берестейщина у міжвоєнний час 1919–1939 рр. / Іван Пушу. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – С. 233–234.
10. Подворняк М. Вітер з Волині: Спогади / Михайло Подворняк. – Вінніпег : Волинь, 1981. – 242 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВ України), ф. 3833, оп. 1, спр. 95, арк. 91.
12. ЦДАВОВ України, ф. 3833, оп. 2, спр. 26, – 37 арк.
13. Череватенко Л. Камінь з Божої праці / Л. Я. Череватенко. // Ольжич О. Незнаному воякові. Заповідане живим. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1994. – С. 396–397.
14. Шанковський Л. Історія українського війська. Збройні сили сучасної доби за роки 1914–1953. – 2-е вид. доповн. / Лев Шанковський. – Вінніпег : [б. в.], 1953; К. : Вища шк., 1991. – С. 24.
15. Шумелда Я. Похід на Схід / Ярослав Шумелда. – Л. : Каменяр, 1991. – С. 44.